

آریانا

شماره دوم

اول حوت ۱۳۲۶

سال ششم

نسخه خطی کتاب

« واقعات شجاع الملک شاه درانی »

یک نسخه خطی در کلکسیون نسخ خطی موزه کابل از کتاب « واقعات شجاع الملک شاه درانی » پادشاه قرن نوزده افغانستان (دوره اول از سال ۱۲۱۹ تا ۱۲۲۲ - و دوره دوم از سال ۱۲۵۵ تا ۱۲۵۸ هجری قمری) موجود است این نسخه در ۲۱۹ صفحه بقطع تخته های معمولی کاغذ سفید بخط آمیز، خوانا و خام و بعضاً املاهای غلط با هر کب سیاه و اعلام سرخ نوشته شده، تاریخ اتمام کتاب و امضاء کتاب در متن ندارد ولی در پشتی کاغذی کتاب بخط سرخ و بیگانه اسم کتاب و تاریخ (شاید) اتمام آن بعبارت ذیل نوشته شده: - « واقعات شه شجاع ولد تیمور شاه ابن احمد شاه سدو زائی آنچه رخ نما شده سنه ۱۲۵۸ » این کتاب خاتمه نداشته و بعد از آنکه عنوان آخرین « دفع سوءظن که عوام بشاه شهید برده بودند و منشأ آن نظام الدوله بود » آغاز و ده سطر زیر این عنوان مرقوم میشود، دفعته نوشته قطع و عبارت ناتمام و کتاب بطور ناقص خاتمه می یابد. و در زیر سطور ناتمام بشکل قبرغه ئی بخط سرخ و خامتری عبارات ذیل نوشته شده است: - « لله الحمد والمنه که کتاب واقعات شاه شجاع الملک پسر تیمور شاه ابن احمد شاه ابن زمان خان درانی سدو زائی پسر و بخواتر عالیجاه سردار محمد امان خان خلف سردار محمد زمان خان برادر عینی بنده صمدی محمد عمر والد (ولد) امیر صاحب کبیر امیر دوست محمد خان ولد سردار شهید سردار سرفراز خان درانی بار کزائی محمد زائی رقم پذیر گشت بتاریخ

یوم شنبه یازدهم جمادی الثانی سنه ۱۲ هجری در شهر پشاور فقط « بطور ریکه در آغاز کتاب گفته میشود شه شجاع در سال ۱۲۴۱ هجری هنگامیکه افغانستان بطور ملوک الطوائفی در دست برادران وزیر فتح خان و شاه محمود ابدالی و پسرش شهزاده کامران اداره میشد و شه شجاع فراری در ماوراء رود خانه سند زنده کی میکرد مصمم به تحریر این کتاب گردید و نوشتن سوانح خود شرا از سال ۱۲۱۰ هجری یعنی هنگام شهزاده کی و حکومت محلی پشاور خویش آغاز و تا سال ۱۲۵۰ هجری یعنی هنگامیکه آخرین شکست نظامی در دعاوی تاج و تخت افغانستان در محاذ قندهار گرفته و نا امیدانه در « لودیانه پنجاب » بسر میبرد دوام داد، زیرا از آن بعد تا چهار سال دیگر چیز مهمی نداشت که بنویسد و در سال پنجم که مجدداً با افغانستان عسکر کشیده و پادشاه شد تا زمان کشته شدن در افغانستان (سال ۱۲۵۸ هجری) البته کثرت مشاغل به او اجازه تحریر وقایع نداد. اینست که تحریر وقایع مهمه این چهار پنج سال اخیری او را شخص دیگری بنام محمد حسین تاجر هراتی بر ذمه گرفته وزیر عنوان دفتر سیوم به نوشتن آغاز کرد، محمد حسین در سال ۱۲۵۴ هجری در شکار پور اقامت داشت که اردوی شه شجاع بغرض تسخیر افغانستان وارد آنجا شد و محمد حسین - بحضور شاه رسیده شناسائی حاصل کرد، از این بعد محمد حسین در تمام سفر و حضر تا کشته شدن شه شجاع در کابل و انقراض خانواده اش در معیت ایشان بسر میبرد، محمد حسین تمام وقایع سیاسی و نظامی این دوره را ضبط داشته و در سال ۱۲۵۸ هجری هنگامیکه امیر دوست محمد خان از هند بکابل مراجعت مینمود، نویسنده مذکور همه آن وقایع را در رشته تحریر کشیده و بکتاب وقایع شه شجاع ضم نمود این است که نسخه موجوده موزه کابل نقل مستقیم و با غیر مستقیم آن کتاب بوده، و در سال ختم کتاب نقل بر داشته شده است. ولی از نامها می عبارات اخیر نسخه مذکور چنان معلوم میشود که این نقل مستقیم نبوده، و شاید از نقل نام تمام نسخه دیگری سواد شده باشد، در هر حال نسخه موجوده موزه کابل از نزدیکترین نسخهها به تاریخ سال اتمام اصل کتاب

بوده و لهذا معتبر شمرده میشود. کتاب وقایع شه شجاع در سه دفتر منقسم و شامل (۳۴) وقایع در ذیل دفاتر اول و دوم، و حاوی (۵۳) عنوان در ذیل دفتر سیوم میباشد، البته عناوین سی و چهار گانه دفتر اول و دوم اصل کتاب است که بقلم خود شه شجاع نوشته شده است زیرا پادشاه مشارالیه شخص نویسنده و شاعر منشی بوده، و بعضاً اشعاری هم از طبع خود مناسب حال سروده، و در برخی جاهای کتاب گنجائیده است چنانچه قسمی در مقاطع دفتر اول و دوم کتاب ثبت افتاده، بعلاوه مطابق اشارتی که در مقدمه کتاب میشود، و هم از سیاق عبارات و ضمیرهای متکلم بر می آید که نویسنده کتاب تا اخیر دفتر دوم شخص شه شجاع بوده است از مطالعه این قسمت، اخلاق و نظر و شخصیت شه شجاع نیز شناخته میشود. و از مطالعه دفتر سیوم احساسات محمد حسین و تعصبات او بطرف فداری شه شجاع آشکارا می گردد. اینک يك دو نمونه از اسلوب نگارش شه شجاع و محمد حسین در اینجا از نسخه موزه کابل اقتباس میشود: - شه شجاع در بکجائی از مقدمه کتاب خود مینویسد: «... برداشوران ذی بصیرت و تحقیق منکشف و هو یداست که سلاطین باتمکین (صفحه اول) و پادشاهان نیک آئین پیوسته واقعات خود را که در احیان معر که آرائی و زمان کشور کشائی صورت وقوع یافته بعضی به ملکه کمالات صوری و معنوی و قوت و استعداد ذاتی و جمعی بذات خود در قید تحریر و تر قیم آورده اند، و جمعی بعلماء متبحران و فضلاء نورخین عصر خود امر نموده که هر يك را در وار بسلک تألیف و تنظیم کشیده اند، تا بر صفحه روزگار یادگاری و بد دفتر لیل و نهار طوماری ثبت و برقرار بوده هوش افزائی دیده و روان باشد. لهذا برخاطر فیض مقاطر این نیازمند در گناه الهی سلطان شجاع الملک شاه درانی نیز چنین ظهور نمود که تمامی محاربات و همگی واقعات خود را از آغاز جلوس بر اورنگ فرمانروائی در سنه ۱۲۱۶ بعنفوان جوانی هفده سالگی الی بومنا که سال يك هزار و دوسد و چهل يك سمت وقوع یافته در قید قلم در آورد تا مؤرخان خراسان و تاریخ جو بان آن اوطن را (خبرت) بواقعی حاصل شود...»

شه شجاع زیر عنوان (وقایع سی و سوم عزیمت بنده گان مابه اراده تسخیر

ولایت قندهار و کابل و غیره بطرف شکار پور و سند از شهر لودیانه (چنین می نویسند) ... به عالی جاه نظام الملک میر مراد علی خان والی حیدرآباد سند که ابا عن جد محکوم و منقاد فرمان قضا جریان ایندولت ابد بنیاد می بود ، بذریعه دستخط آفتاب شوکت شرف صدور و عز نفاذ یافت ، عالیجاه معظم الیه بدریافت مضمون مثال قضا تمثال بنده گان ظل سبحانی معروض مقتبسان انوار جلال خاقانی نمود که - برین مژده گرجان فشانم رواست . که این مژده آسایش جان ماست هر گاه فی واقع حرکت موکب گردون مرا کب بنده گان خداوند خدا یگان بعزم تسخیر ممالک خراسان دهد البته ... »

و اما محمد حسین نویسنده دفتر سیوم در آغاز کلام خودش چنین مینویسد :-
 « آغاز دفتر سیوم وقایع سی و پنجم عزیمت بنده گان سکندر شان دارا دربان چراغ دودمان شاه دران شاه شجاع الملک کشورستان به راهی و مدددهی صاحبان انگلستان بجهت تسخیر ملک افغانستان و گوشمالی جماعه سرکشان » برضا میر ارباب بصایر و نظایر مخفی و مستتر نماند که چون کوکبه شاهی شهنشاهی و طلعه رفیعہ کشور کشائی به تجمل و سامان نامحصور در ملک نکار پور رسید ولوای ظفر التوای افواج بحر امواج جهان پیمای انگلیسی رونق پیرای آن سرزمین نزهت قرین گردید ، راقم این اخبار صحت اشعار المسمی به محمد حسین تجار که از ساکنان دارالنزهات هرات است قبل از نزول طلعه منصوره در بلده مذکورہ بار اقامت انداخته بودم ، از قضا و حسن اقتضاء عندور و دجنود مسعود باجمعی از سران سپاه و بعضی از مقرر بان و محرمان بارگاہ فلک اشتباه پادشاه و الاجاه طرز موافقت و رسم مخادرات افتاد و شیوہ محبت و مجالست و شمیمہ اخوت و موافقت فیما بین بی شبهه و شین داد حتی که ایمن از خطر و خالی از زیان همسفر بسایشان شده در قندهار و از آنجا در کابل رسیدم بلکه تازمان اختتام فتنه و ملوای برهمی خاندان رفیع الشان شاه و الاجاه از کابل و جلال آباد راقم را اتفاق سفر بجائی نیفتاد ، از آنجا که بشیوہ وقایع نگاری دسترس کما ینبغی داشتم ، بنا بران همگی رویداد باعث آسیبی و صلاح و فساد که در نزول اجلال شاه شجاع الملک پادشاه افغانستان و افواج

بحر امواج پادشاه انگلستان در آن نزدیک و دور صورت بروز داده ظهور نموده بود همه را در صفحه خواطر مرسم میداشتم ' در زمانیکه امیر دوست محمد خان بر خصت و رعایت صاحبان انگلستان از کشور هند و سلتان آسیای انگیز کابل فتنه خیز شد و غریب سال فلک برسا کنان کابل از نور شرار انگریز مگرو نفاق آتش بیز گردید چندی از مردمان تجارا بران زمین که هر يك را اظهار اخبار بلا خلاف از احوال صلح و مصاف انگریزی و شاهی حسن گفتار و الطف اشعار بل تحفه استوار برای شایقین و دوستای (دوستان) دیار خیش می دانستند هر چند که از روی طبع گستاخ بنا بر جست و جوی قدمزن هر کوچه و کاخ شدند پای خود را جز در سنگلاخ ترهات شاخ در شاخ ندیدند عاقبت الامر بناخن اظهار راقم عقده خواطر صدق مائر را کشودند و چهره رعناهی صحت این اخبار از آئینه یقین بهر يك اظهار نمودند و باللهام طبع انصاف گزین این مجموعه را افسوس ناظرین نام نهادند الا حق این احوال است که راقم به چشم خود دیده و این مقال است که از محرمان یادنامه جمجاه بگوش خود شنیده ارباب غرض رادر کلمات صدق آیات دخل کردن جز داغ فضولی بر ناصیه حال خود نهادن دیگر حاصل نیست .

شوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

بهر حال کتاب وقایع سه شجاع یکی از مهمترین آثار تاریخی قرن نوزدهم افغانستان است که یکدوره پر فتور و خانه جنگی و مداخله اجنبی را در مملکت نشان می دهد این کتاب تا بسیار جاها و وقایع را بیکم و کاست و بدون هاسک و نقاب تذویر و ریامی نویسد و می توان بخوبی درین کتاب روح ملیت افغانی رادر برا بر تجاوز بیگانه و حفظان استقلال کشور بدون فرق قبیله و مذهب و زبان تماشا و همچنین مقدار احساس و عقل و اراده ملت را درین راه خطیر اندازه نمود . این کتاب مأخذ منحصر بفردی است که آئینه وار چهره آزادی خواهر و وطن دوستی ملت افغانی و حسن و قبح رجال مملکت رادر يك موقع بحرانی و خطرناك در نظر نسلهای ما بعد نشان می دهد . ولذا جدا قابل طبع و انتشار از طرف انجمن تاریخ افغانستان است . و اما فهرست عناوین و مندرجات کتاب مذکور قرار ذیل است :-

حمد و نعت . مقدمه شه شجاع . ثم ارجعنا الی بیان ما قصدنا . وقایع اول جنگ کردن زردادخان و خراب شدن و شکست یافتن او . وقایع ۲ محاربه عبدالواحد و عطاءالله خان و بلراج خان . وقایع ۳ جنگ سیوم بالشکر شاه محمود . وقایع ۴ محاربه با عبدالواحد خان و خواجه محمد خان . وقایع ۵ ورود در حدود غلزائی و موصلت با آنها . وقایع ۶ جنگ با صالح محمد غلزائی . وقایع ۷ جنگ مردم کابل با شاه محمود . وقایع ۸ جنگ قلعه قاضی با فتح خان . وقایع ۹ فرستادن شهزاده حیدر و سردار احمد را از قندهار . وقایع ۱۰ فرار فتح خان از کابل بقندهار و بغی شهزاده قیصر . وقایع ۱۱ سفیر بخارا در کابل و دختر دادن شاه بخارا به شه شجاع . وقایع ۱۲ عزم سرکار بسمت قندهار . وقایع ۱۳ سوقیات بغرض استرداد خطه کشمیر . وقایع ۱۴ شهزاده کامران در قندهار و فرار قیصر . وقایع ۱۵ نیابت قیصر در کابل و بغی نمودن . وقایع ۱۶ ورود بکابل . وقایع ۱۷ جنگ شاه محمود با شه شجاع و مغلوب شدن محمود . وقایع ۱۸ نماینده گان انگلیز در پشاور و اولین معاهده دولتین . وقایع ۱۹ جنگ با شاه محمود در نمله . وقایع ۲۰ عزیمت از پشاور بقندهار و تصرف آنجا . . . وقایع ۲۱ فرار شهزاده ایوب از قندهار . وقایع ۲۲ جنگ شاه محمود در منزل بچکان . وقایع ۲۳ جنگ با محمد عظیم خان در پشاور . وقایع ۲۴ ورود محمد عظیم خان در پشاور . وقایع ۲۵ عزیمت از راولپندی در پشاور . . . وقایع ۲۶ عزم شهزاده حیدر به تسخیر دیرمغازی خان . وقایع ۲۷ خلاصی شه شجاع از اسارت رنجیت سنگ . وقایع ۲۸ عزیمت به تسخیر کشمیر . وقایع ۲۹ عزیمت به پشاور . وقایع ۳۰ عزیمت به پشاور . وقایع ۳۱ عزیمت به سند و حیدر آباد . وقایع ۳۲ مراجعت از سند به شکارپور . دفتر ثانی و وقایع ۳۳ عزیمت به تسخیر قندهار و کابل و غیره . وقایع ۳۴ حرکت بطرف قندهار . دفتر ۳ وقایع ۳۵ عزیمت به تسخیر افغانستان . که این عنوان دارای پنجاه و سه عنوان فرعی قلم محمد حسین هراتی و شامل وقایع جلوس شه شجاع تا زمان کشته شدن او در کابل و انقراض دولت ابدالی و احوال جنگ اول افغان و انگلیس تا زمان تخلیه افغانستان می باشد . م غبار